

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת שמיני, תשע"ד
מספר 1061מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

לא תאכלום פי שקץ הם: לא תאכלום – להזהיר הגדולים על הקטנים ישראל צבי גילת

בכמה מקומות נדרש מפסוקי התורה כי על אדם מישראל לא רק להימנע מעשיית עברה אלא גם למנוע מלסייע לאדם אחר מישראל לעבור עברה. למשל, האיסור לאכול חיות ועופות טמאים, שקצים ורמשים, נדרש בספרא פעמיים: ¹ "וְיָאֵת אֵלֶּה תִּשְׁקְצוּ מִן הָעוֹף לֹא יֵאָכְלוּ שְׁקָץ הֵם" (ויק' יא יג:מב) – לחייב את המאכיל כאוכלו...הא מה אני מקיים לא יאכלו, לחייב את המאכיל כאוכלו.

באותה מידה אפשר לומר שהאזהרות שנשנו לקטנים באיסור אכילת שקצים ורמשים שנשנה בבבלי יבמות (קיד, ע"א) "לא תאכלום פי שקץ הם – לא תאכלום להזהיר הגדולים על הקטנים"² ובאכילת דם נשנה בספרא: "ודם כל בשר לא תאכלו להזהיר גדולים על הקטנים"³; "כל נפש מכם לא תאכל דם" (שם יז:יב) – להזהיר הגדולים על הקטנים; ובטומאת כוהנים: "אמור ואמרת" (שם כא:א) – להזהיר הגדולים על הקטנים: על הגדולים להזהיר שלא יכשילו את הקטנים לעבור על איסורי תורה. אזהרות אלו נשנו לקטנים יותר מלגדולים, משום שלקטנים אין דעת להבחין בין אסור למותר, ואין בהם הכוח לעמוד על דעתם ולהתנגד למי שמנסה להעבירם על איסורי הדת.

אלא שהאמוראים דנו בשאלה מה דינו של "קטן אוכל נבלות": האם חייבים להפרישו או לא? אם ר' יוחנן "ספוקי מספקא ליה", ומכוח ספק זה היה ניתן לחייב את הגדול, את בית-הדין, להפריש את הקטן מאיסור, הרי מפסק-דינו של רבי פדת במעשה שבא לפניו משמע כי אין חובה להפריש קטן מאיסור. וזה היה המעשה:⁴

רב יצחק בר ביסנא אירכס ליה מפתחי דבי מדרשא ברשות הרבים בשבתא, אתא לקמיה דרבי פדת. אמר ליה זיל דבר טלי וטליא וליטיילו התם, דאי משכחי להו מייתי להו. (=לרב יצחק בר ביסנא אבדו מפתחות בית-המדרש, ברשות הרבים בשבת. בא לפני רבי פדת. אמר לו, לך דבר עם קטן וקטנה שיטיילו שם, שאם ימצאו ביאו אותם).

דעתו של רבי פדת נאמרה על איסור מלאכת ההוצאה בשבת, אך בהמשך הסוגיה הוקשה כי מהמקורות במדרשי ההלכה שהבאנו ובמקבילותיהם בסוגיה ביבמות שבאיסורי טומאת כוהנים, טומאת שרצים או טומאה של אכילת דם⁵ עולה החובה "להזהיר גדולים על הקטנים"⁶, היינו על בית הדין או על כל אדם בישראל להפריש את הקטנים

* פרופ' ישראל צבי גילת, בית הספר למשפטים, המכללה האקדמית נתניה; בית הספר לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ ספרא, שמיני, פרק ה:א (וויס, ע' נ:א); פרק יב:א (ע' נז:א).

² שמיני, פרק יב:ב, (וויס, ע' נז:א): "יכול יאכלום לקטנים? תלמוד לומר 'לא יאכלו'."

³ אחרי מות, יא יב:ב (וויס, ע' נז:ב); שם, שם, פרשה ח:ו (וויס, שם): "ועל כן אמרתי לבני ישראל כל נפש מכם לא תאכל דם להזהיר גדולים על-ידי קטנים."

⁴ שם, קיג:ב.

⁵ יבמות, קיד, א.

⁶ שם, שם. וכן ספרא דבי רב (א"ה וויס) שמיני, פרשה יב (ב) שם, אחרי מות פרשה ח (ו).

מאיסור. התירוץ בסוגיה שם שיש להבחין בין חוסר הצורך להפריש קטן שעושה איסור על דעת עצמו ובין האיסור המוטל על כל גדול בישראל כלפי הקטן "דלא ליספו ליה בידיים".

מהו האיסור "ליספות לו בידיים", ומה בינו ובין אי הצורך להפריש קטן אוכל נבלות וטרפות? האם האיסור כפשוטו מצמצם רק להאכלת הילד בידיים, או שמא גם מתן הוראה לאדם אחר (שאינו יהודי) להאכיל הילד איסורי תורה נחשבת "לאוסופי ליה"? ומה כאשר שמים ילד במשמורת או במוסד שבהם מאכילים את הילד באוכל שאינו כשר?

מתוך הלכה שקבע מחבר ספר מצוות גדול בשם רבי ברוך ב"ר יצחק מבעלי התוספות עולה:⁷
ותינוקות נראה שאסור לסוך גופן מחלב וחזיר שאין זה אלא תענוג אבל יניח לגויה לסוכן ולהאכילן ולהזהיר גדולים על הקטנים (יבמות קיד, א) אין אסור אלא דווקא כי סכו/ספו להו בידיים.

ההבחנה הזו תקפה, לכאורה, כלפי כל קטן, בלי קשר למצבו הגופני או הנפשי. היא אומצה כפשוטה על ידי ר' משה סופר, בעל חת"ם סופר, בשאלה המפורסמת⁸ שבה ביקשו אפטרופסים לילד יתום שוטה "למוסרו בבית חינוך חרשים ושוטים ללמדם דעת ותבונות יודיעום, אך הוא מסור בידי בעלי דת אחר אשר לא מבני עמינו ואי אפשר להמציא לו שם מאכליו ומשקיו ויתר צרכיו עפ"י דתה"ק והוא עתה כבן ז' שנים". הילד היה צריך אפוא לעבור טיפול במוסד כדי שישפר את יכולותיו. ר' משה סופר מכריע כי אין במסירתו למוסד איסור בהסתמך על רבנו ברוך, אך לאחר שהפליג בהיתר הוא מציין בסוף תשובתו:

זה נלע"ד מעיקר הדין, ומ"מ העידו קדמונינו ז"ל שע"י מאכלות אסורות בנערות מטמטם הלב ומוליד לו טבע רע, עדיין אני אומר מוטב שיהיה שוטה כל ימיו וכו'.

לפיכך הוא מגביל את ההשמה רק לילד שוטה, וגם אז רק עד לגיל הגיעו למצוות. ברם, ר' יצחק בלאזר חולק על החת"ם סופר ומבאר בתשובתו את דברי רבי ברוך באופן אחר:⁹

מה שכתב הסמ"ג בשם רבינו ברוך, אבל יניח לעובד כוכבים לסוכן ולהאכילן, אינו רוצה לומר שיהיה מותר לומר לעובד כוכבים לסוכן ולהאכילן, דזה בודאי אסור, כנ"ל. אולם הכוונה הוא דאם העובד כוכבים מעצמו סוכן ומאכילן יניח לו.

והנה הנמקתו:

אולם, לענ"ד נראה דלומר לעובד כוכבים להאכיל לקטן דבר איסור... גם זה הוי כמו דספי ליה בידיים ממש. דהנה בעיקר הדבר דילפינן מקרא דלהזהיר הגדולים על הקטנים ומוקי לה בגמרא דלא ליספו להו בידיים אין הכוונה להאכיל אותם בידיים ממש 'ליספו להו כתורא', אלא דאף לומר להו שיאכלו אסור. וכמבואר בסוגיה שם 'לא יאמר אדם לתינוק הבא לי מפתח' וכ"כ בראשונים.

הבסיס שעליו משתית ר"י בלאזר את חידושו זה הוא במקורות התלמודיים ובראשונים, שמקצתם הבאנו לעיל. אך דומה שר"י בלאזר מגדיר לראשונה בבירור כי "ספיה" פירושה גרימת אכילה, אף כשהקטין מקבל בפועל את מאכלו מצד ג', הנוכרי.

ר' משה פיינשטיין, פוסק ההלכה המובהק בדורנו, נשאל כמו החת"ם סופר "בענין בת שוטה אם רשאי האב למוסרה לאינסטיטושן (מוסד) של המדינה שאוכלין שם איסורין". אותה בת "שוטה מילדותה ולדברי הרופאים מצד המוח שבדרך הטבע אין לזה רפואה". ר"מ פיינשטיין הולך בדרכו של החת"ם סופר וסבור שאין במסירת הבת למוסד משום "לאוסופי ליה בידיים". אך אשר להגבלה המחמירה של החת"ם סופר שההיתר הוא רק בכך קטן ולא בכך גדול, מחלק ר"מ פיינשטיין בין המקרה שם למקרה שבא לפניו, כלשונו:¹⁰

אבל פשוט שהוא רק בעובדא דידיה שירפאהו בהחינוך של המורים ההם למדרגה להיות בעל אנושי שיתחייב אז במצות שנמצא שע"י טימטום הלב דמאכלות אסורות שאכל בימי שטותו יעשה דברים אחר שיתחייב במצות שיהי' בהם רשע לפני המקום, אבל בעובדא דידן שלפי דרך הטבע לא תרפא ולא תבוא לעולם לחיוב מצות, הרי אף בטמטום הלב לא תהי' רשעה לפני המקום לעולם אין שום קפידא בזה. ואם השי"ת יעשה נס שתתרפא ותעשה פיקחת ודאי לא נטמטמה לבה כי לא יעשה השי"ת נסים להרבות רשעים, ולכן הוא כדין מפורש בדברי מרן החת"ם להיתר.

חילוקו של ר' משה פיינשטיין עולה עד כדי שיטה עצמאית משלו. החשש ל"טמטום" הוא רק בשוטה שלכשיתפקח משותו יתפקר עקב אכילת מאכלות אסורות. אבל כאשר אין מקום לשיפור חיי המטופל אין מקום לחשוש ל"טמטום".

ניתן להסיק מדבריו כי לא רק קטן או קטנה ניתן להכניסם לאינסטיטושן אלא כל אדם, אפילו גדול, שאין מקום לשיפור מצבו. ר"מ פיינשטיין אף לא מבדיל בין "שוטה" שיש מקום להחלימו ובין מפגר "מצד המוח" הקרוי במקורות "פתי". על דעתו של ר"מ פיינשטיין חלוק ר' אליעזר יהודה וולדינברג הסבור שההיתר של החת"ם סופר

⁷. סמ"ג לאוין, סה. מובא גם בים של שלמה יבמות, פרק יד, הלכה ח.

⁸. תשובות חת"ם סופר, או"ח, סימן פג.

⁹. תשובות פרי יצחק, ח"א סימן יב.

¹⁰ אגרות משה, או"ח, ח"ב סימן פט.

להכניס קטן למוסד מצומצם רק לקטן שוטה ורק עד לגדלותו, ובכלל ההיתר הוא רק כאשר יש סיכוי לשיפור מצבו. אך הפתי, שדעתו "קלושה", לעולם אין כל היתר להשימו במוסד שיאכילהו מאכלות אסורות.¹¹

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עריכה לשונית: ד"ר יצחק הילמן

¹¹ תשובות ציץ אליעזר, חי"ד סימן סט.